

TORE SELLBERG:

Klämtar klockan för svensk industri?

Har svensk industri någon framtid trots att den ena branschen efter den andra måste räddas med statliga medel? Bankdirektör Tore Sellberg analyserar den ekonomiska utvecklingen sedan mitten av 60-talet. Han kommer fram till att gränsen för statens defensiva satsningar nu är nådd. Delar av svensk industri måste bantas ned. Andra branscher kan utvecklas i rätt riktning. Det väsentliga är dock att man minskar byråkratin, gör skattesystemet mindre företagarfientligt och ånyo tolererar lönsamhet. Den aggressiva företagarandan måste återupplivas.

Efter en lång tämligen obruten och mycket framgångsrik ekonomisk tillväxt har Sverige under de senaste fyra åren drabbats av en nästan fullständig stagnation i ekonomin. Under de hundra åren 1870–1970 är det faktiskt endast Japan som kan mäta sig med Sverige i fråga om ekonomisk tillväxt. De ekonomiska svårigheterna vi nu fått erfara har därför kommit som en chock för både oss själva och omvärlden. Reaktionerna blev därefter: panikslagna, förvirrade, motsägelsefulla och undflyende. Man kan inte värja sig från misstanken att mycket av upphetsningen och förtrytelsen samt verklighetsfrämmande förslag och rekommendationer hade till främsta uppgift att dölja de egna motbudande trasor man hade med i byken. Det är onekligen så, att många av våra företagsledningarna blivit dästa under alla de feta åren och saknat motstånd när snålblåsten kom. Det ledde till felinvesteringar och felsatsningar i de mest skilda avseenden. Politikerna syndade på nåden i vanlig ordning och hade minst samma behov av att sopa igen spåren efter alla missbedömningar och missgrepp.

Ändå hade inte eländet behövt komma över oss som en fullständig överraskning. Det har förekommit bestämda signaler sedan mitten av 60-talet, vilka varslat om att svårigheter kunde stå på. Det finns också svenska ekonomer som varnat för detta – mest envetet professor Erik Dahmén – men av begripliga skäl är det ingen som har velat lyssna.

Signalerna har också varit svåra att upptäcka och kanske ännu svårare att tolka. De har nämligen dolts av olika förhållanden av

mera gynnsam karaktär. För det första hade vi under hela 60-talet en exceptionell produktionsökning – ca 7 % per år under hela 10-årsperioden. En så snabb produktionsutveckling kan man inte förvänta sig skall bestå ihållande, men när den pågick dolde den svårigheter som började göra sig gällande inom vissa delar av den svenska industrin. För det andra doldes också dessa begynnande svårigheter av det faktum att vi hade andra alltfjämt framgångsrika industri-grenar, som kunde absorbera arbetskraft, som stöttes bort från retarderande områden, tex TeKo-industrin. För det tredje skymde den hektiska högkonjunkturen i Sverige 1973–74 också de underliggande utvecklingstendenserna. Vi ägnade en stor del av samhällsdiskussionen åt de famösa "övervinster" 1974 i stället för att sätta in all energi på att lösa den mångfald av svåra problem, som den svenska industrin stod inför de kommande åren.

Likväl borde det varit lätt att inse redan i mitten på 60-talet, när det ena svenska varvet efter det andra fick de första känningarna av varvskrisen, att det var helt hopplöst för Sverige att bibehålla den oproportionerligt stora andelen av världens varvsindustri. Men i stället för att beakta denna ganska klara signal gick man bröstgänges till väga och åstadkom i stället en ofantlig utbyggnad. Det var heller inte i slutet på 60-talet svårt att se att den svenska handelsstålindustrin skulle få ökade och troligen oöverkomliga svårigheter, men i stället för en närmare analys av detta fick vi spektaklet med Stålverk 80.

Utvecklingen sedan 1965

Jag skall inte närmare gå in på alla de förändringar som framkommit efter mitten av 60-talet, men jag skall ändå hastigt beröra några förhållanden mera i uppräkningsform. Världsekonomin kom trendmässigt in i en lägre tillväxtfas, konkurrensen skärptes rent allmänt och de gamla industriländerna inhämtade på område efter område vårt försprång. Nya konkurrenter uppträdde ofta med en förödande stark priskonkurrensposition. Fördelen av närheten till stora avsättningsmarknaderna avtog, framför allt på grund av snabbt sjunkande transportkostnader.

Därjämte fanns det en inre omvandling, som troligen spelade och kommer att fortsätta att spela en betydande roll för den framtida effektivitetsutvecklingen inom svensk industri. Jag tänker här på det ändrade klimat vi successivt fick i landet i form av förkortad arbetstid, hög sjukfrånvaro, trögare rörlighet på arbetsmarknaden, solidarisk lönepolitik, aversion mot prestationslön, trygghetslagar m.m. Det är inte möjligt att nu ha en bestämd uppfattning om vad dessa förändringar har inneburit och kan komma att innebära, men det är uppenbart att många av dessa företeelser är av den arten att de försvårar elasticitet och rörlighet inom industrin och därmed också kan utgöra ett hinder för ett tillvaratagande av den produktivitetsutveckling som eljest skulle vara möjlig.

Under den långvariga stagnationen 1975–77, som i väsentliga avseenden fortsatt långt in på 1978, har dessa tidigare dolda svagheter kommit i öppen dag. Det är

dessutom självfallet att den markanta kostnadsexpansionen framför allt 1975-76 i hög grad förstörde problemen och svårigheterna. Vi hade under dessa båda år en arbetskostnadsstegring på drygt 40 % och fick vidkännas snabba marknadsandelstuluster inom praktiskt taget hela industriområdet. Detta gällde såväl exportmarknaderna som på den importkonkurrerande hemmamarknaden. Den svenska industrins kostnadsläge medförde också att vi inte alls kunde hänga med i den återhämtning som skedde i världskonjunkturen från mitten av 1975 och till mitten av 1976. Vi kunde inte heller utnyttja den snabba stegringen i världshandeln som skedde under samma period. Vi vägrade ändå att ta konsekvenserna av den inträdda situationen både för världsekonomin och för den svenska ekonomin. Som det Guds egendomsfolk vi själva utkorat oss till skulle vi trotsa de ekonomiska lagarna och helt sonika hoppa över svårigheterna.

De svenska myndigheterna beslöt i konsekvens härmed att föra en utpräglat expansiv politik för att därigenom undslippa svår arbetslöshet med alla de konsekvenser detta har med sig. Man skulle så långt det var möjligt upprätthålla sysselsättningen och iverksatte omfattande åtgärder för att klara denna målsättning. Åtgärderna bestod framför allt i omfattande stöd till lagerproduktion, investeringsavdrag och investeringsbidrag, beredskapsarbeten och arbetsmarknadsutbildning och speciella bidrag till utbildning för arbetskraft som behölls inom företagen. Därjämte gavs bidrag, lån och garantier till en rad speciellt svårt drabbade industrier och industrigrenar.

Politiken byggde på förutsättningen att konjunkturdämpningen skulle vara snart överstånden och att man både världsekonomiskt och i Sverige skulle komma in i en snabb återhämtningsfas i enlighet med det traditionella mönstret för konjunkturåterhämtningarna. Denna förutsättning har ju som bekant inte alls infriats. Det betyder att åtgärderna i många hänseenden försvårat en återhämtning och utgör hinder för en normal produktivitetstutveckling. De stora överlagren har varit tyngande för företagen och störande för återställande av en normal marknadssituation, och överbemanningen inom industrin har utgjort hinder för produktivitetstutvecklingen. Till kostnadsexplosionens fatala konsekvenser får därför läggas fyra år av praktiskt taget obefintlig produktivitetstillväxt.

Att detta vanmäktiga försök till stövelstropslyftning inte skulle lyckas borde man kunnat ha insett om man beaktat hur omvärlden såg ut och hur beroende vi är av denna vår omvärld. Det har ju också tvärtom lett till att Sverige jämte Schweiz av alla OECD-länder haft den svagaste utvecklingen under de senaste fyra åren. Trots alla dessa grava handikapp, som vi i väsentliga avseenden själva åsamkat oss, kan vi glädja oss åt en serie positiva utvecklingsdrag i vår ekonomi under det senaste året. Vi har radikalt vänt handelsbalansen från ett betydande underskott till ett ansevärt överskott. Vi har haft en gynnsam orderingång först på exportmarknaderna och senare även på den inhemska marknaden. Industriproduktionen har börjat öka, och av allt att döma kommer den att fortsätta att stiga relativt

snabbt. Det kommer också exporten att göra, även om takten kommer att bli mindre inom vissa basindustrier där vi realiserat stora överlager.

Faran är inte över

Man frågar sig då om faran är över för svensk ekonomi? Om vi har klarat krisen och den svenska industrin kan gå ett nytt seger-tåg till mötes? Tyvärr förhåller det sig nog inte riktigt så. Vi kommer att ha svårartade industriella problem för lång tid framöver och vi kommer att ännu i många år hårt få kämpa med våra bytesbalansproblem. Det är givet att Sverige i stort sett upplever ungefär samma sorts problem som andra utvecklade industriländer nu kämpar med. I större eller mindre omfattning har alla utvecklade industriländer stålkris, varvskris och TeKo-kris.

På det hela taget delar vi alltså problemen på dessa områden med de övriga utvecklade industriländerna utanför östblocket. I vissa hänseenden har dock Sverige litet speciella och uppförstorade problem. Detta gäller isynnerhet malmen, där vi snabbt fallit tillbaka från att ha varit världens största malmexportör till en position där man verkligen har svårt att se att en återhämtning till tidigare produktionsutvecklingstrend kan vara möjlig. En viss reducerad produktion kommer nog att kunna upprätthållas, men det är troligt att den svenska malmen för lång tid kommer att få övermäktig konkurrens från de nu dominerande exportländerna Brasilien, Australien och Indien.

Även den svenska varvskrisen upplever vi i förhållande till andra industriländer i för-

storad skala. Sverige hade relativt sett en större varvsindustri än någon annan industrination i Europa. Den svenska varvsindustrin var dessutom mera ensidigt inställd på stort, enkelt tonnage än något annat lands varvsindustri. Det betyder att vi också har större problem än något annat land relativt sett. Trots att Sverige nu inriktat sig på att radikalt skära ned varvsindustrin kommer problemen på detta område att förbli en börda för rätt lång tid framöver. Någon återgång till ett skeppsbyggande av den relativa storlek vi hade i början på 70-talet är inte alls tänkbar.

Sverige har också möjligen speciella problem på skogsindustriområdet. Vi delar dock dessa i väsentliga avseenden med grannlandet Finland, men i jämförelse med övriga exportörer har vi en råvarukostnad och råvaruhanteringskostnad som gör det mycket svårt att även på längre sikt se en klar lönsamhet för sådan produktion som kräver relativt sett mycket vedråvara. Detta betyder i och för sig inte att tex Sveriges massaindustri är definitivt utslagen. Det är en liten del av världsproduktionen av massa som exporteras. I lägen där efterfråge- och utbudsförhållandena blir sådana som de traditionellt har varit under högkonjunkturer kan den svenska massan säkert göra sig gällande på världsmarknaden, trots handikapp i fråga om kostnader för vedråvaran.

Dessa förhållanden indicerar emellertid att den svenska massaproduktionen för överskådlig tid framåt är dömd att drabbas av svåra cykliska rubbningar. Därför är det en strategisk fråga för industripolitiken på detta område hur man på lämpligaste sätt

skall komma ur denna situation, vilken nästan med visshet kan sägas innebära att en stor del av vår skogsindustriproduktion med jämna mellanrum kommer att förlora mycket av sin volym och allt av sin lönsamhet. Det är ingen lätt uppgift att lösa. En viss integration till papperstillverkning är säkert möjlig, med det är knappast troligt att hela den nuvarande avsalumassan inom sulfat- och sulfatområdet kan konverteras till papper. I varje fall skulle det ta lång tid och kräva mycket stora kapitalinvesteringar.

Offensiv politik behövs

Problemen på nämnda områden kommer vi alltså att få leva med under rätt lång tid framöver, även om svårigheterna inte blir så besvärande som de har varit de senaste åren. Som jag redan sagt har Sverige under de senaste åren givit stöd till industrin i en rad olika avseenden och på många områden. Detta stöd har i allt väsentligt haft en defensiv karaktär. Det har i stort sett inneburit att man övergångsmässigt tryggt större delen av sysselsättningen inom olika branscher för att få tid till en ordentlig nedskärning eller för att brygga över, som man har trott, tillfälliga svårigheter. Utifrån rent ekonomiska grunder har dessa satsningar i många fall varit ytterst diskutabla, men de har som regel heller inte motiverats ekonomiskt, utan det har varit politiska, sociala, humanitära skäl som anförts för åtgärderna. Sådana skäl kommer självfallet att föreligga även framdeles. Men det torde ändå vara obestridligt, att man nu även på politiskt- och myndighetshåll kommit fram till att gränsen för des-

sa defensiva satsningar är praktiskt taget uppnådd.

Det är nu hög tid att man lägger om politiken till totalt avsevärt mindre satsningar, men i stället åtgärder som har en ganska utpräglat offensiv inriktning. Det torde inte vara svårt att spå om att oavsett vad vi får för framtida regeringar i vårt land, kommer en utveckling med i stort sett detta innehåll att ske. Härvidlag har Sverige sedan gammalt många styrkefaktorer. Vi har flera större slagkraftiga multinationella företag än något annat jämförbart land. Vi har en hög teknologisk standard och vi har åtminstone formellt ett välutvecklat utbildningsväsende. Vi har dessutom, i varje fall har vi haft, en mycket aggressiv företaganda. Byråkrati och beskattning har väl under senare tid lagt åtskillig sordin på denna, men den kan säkert upplivas igen med rimligare politik i fråga om byråkratiskt trassel och en mindre företagarfientlig skattepolitik.

Vi har dessutom en verkstadsindustri som svarar för över 40% av industriproduktionen och som i allt väsentligt är intakt och har framtiden för sig. Vi har slagkraftig petrokemisk och kemisk industri och likaså farmaceutisk industri. Vi saknar sålunda inte spjutspetsar i det hårda och kanske ytterligare hårdnande konkurrens klimatet framöver, trots att vi som litet land har speciella svårigheter att hävda oss.

Framtidsperspektiv

Med den politik som nu förs och med de löneuppgörelser vi har och som av allt att döma kommer att bli tongivande för de när-

maste åren har svensk industri chansen till en rejäl återhämtning. I år kommer vi sannolikt att få en lägre kostnadsutveckling än genomsnittet för OECD-länderna. Därjämte bör vi ha chans till en substansiell återhämtning av vår produktivitetsutveckling. Produktiviteten inom den svenska industrin har på grund av tidigare berörda omständigheter varit praktiskt taget stagnerande under fyra år. Det bör sålunda finnas en ganska ordentlig produktivitetsökningspotential inom den svenska industrin. Hur stor denna är kan emellertid inte sägas. Att den inte är så stor som på 60-talet är dock alldeles klart. Vi vet inte hur de klimatförändringar jag tidigare talat om påverkat situationen i detta hänseende. Att de utgör hinder och svårigheter för produktivitetsökning torde dock vara klart, men trots detta bör det finnas en outnyttjad produktivitetsökningspotential på 12–15 %. Kunde inemot hälften av detta återhämtas under 1979, skulle vi också härigenom förbättra vårt relativa kostnadsläge, ty en dylik produktivitetsökning skulle troligen ligga mer än dubbelt så högt som genomsnittet för OECD-länderna.

Beträffande det något längre framtidsperspektivet är dock inte allt så välbeställt. Vi hade i Sverige 1977 och 1978 nedgångar i industriinvesteringarna på 17–18 % vardera året. Detta är självfallet ganska dystert, men stannar det vid dessa två års fall i investeringsutvecklingen behöver det inte bli alltför besvärande. Vi hade tidigare under 70-talet en ganska väl hävdad utveckling av industriinvesteringarna. Vi låg då klart på övre halvan av OECD-länderna i detta hänseende. Vi har emellertid ett svårartat lön-

samhetsproblem inom praktiskt taget hela den svenska industrin. 1977 gick de 500 största industriföretagen tillsammans tagna med 0-resultat. De samlade industribörsföretagen gav heller inget positivt resultat. För 1978 blir resultatet troligen i det närmaste lika dystert. Det är givet att i ett läge där kapaciteten upplevs som för stor, även om den inte alltid är det – en del av kapaciteten har troligen definitivt slagits ut under den svåra konjunktursvackan – och när dessutom lönsamheten är mycket svag eller obefintlig, finns det föga incitament till expansiva investeringar. Det blir därför mycket av en ödesfråga för svensk industri om vi kan få ett bättre investeringsklimat. Den politisk-ekonomiska debatten under senare tid har väl allt tydligare antytt, att allt fler inom politik och arbetsmarknadsorganisationer fått insikt om att detta är en avgörande fråga inte bara för den svenska industrin och alla som är sysselsatta där, utan även för landet.

Likväl vågar man inte utan vidare tro på att dessa insikter skall komma till uttryck i konkret politik och klara ställningstaganden. Det är så mycket som inverkar störande. Generellt är den politiska maktkampen avgörande, men det vidgår förstas ingen. I debatt och ställningstagande blir det i stället inbillad kapitalbrist, ofördragsamhet med vinster, ovilja att flytta på sig, envishet att hålla fast vid hopplösa företag och branscher, fackföreningsfonder och mycket annat. Att få till stånd en växande produktion ur en innovation, att utveckla bestående företag till framgång och blomstring är svårt, men att med allehanda påfund sätta käppar i hjulen för sådan utveckling är lätt. Ändå tvingas

vi nog bestämma oss nu. Antingen får vi ha ett system där lönsamhet tolereras, där incitament tillåts existera och där utvecklingskrafterna befrämjas eller också får det ersättas med ett radikalt annorlunda system. Att i längden sitta mellan två stolar orkar vi inte.

Det speciella för Sverige

Sverige har nämligen en annan speciell svaghet som vi är nästan ensam om. Nästan alla mindre industriländer har överskott i sina tjänste- och transfereringsbalanser, som i vissa fall är av den storleksordningen, t ex i Schweiz, Österrike och Holland, att de kan kompensera större eventuella underskott i handelsbalansen. När det gäller Sverige är det motsatta förhållandet extremt rådande. Vi har ett stort och under senare år mycket snabbt ökande underskott i vår tjänste- och transfereringsbalans, som har ökat med drygt 2 miljarder om året de senaste åren. 1978 blev detta underskott ca 13 mdr kr. Ännu kan vi inte se några politiska eller ekonomiska tecken på att denna trend skall brytas inom de närmaste åren, och det betyder alltså att vi får inställa oss på att den snabba trendmässiga ökningen av underskottet i detta hänseende skall fortsätta även om den relativa ökningstakten blir avtagande.

Sveriges unika förhållande i detta avseende kommer att ställa stora krav på ett betydande och kontinuerligt växande överskott i handelsbalansen. Det är otänkbart att vi skall kunna få detta utan en mycket slagkraftig industri, som kan svara för huvuddelen av de erforderliga exportöverskotten. Denna fråga har enligt min mening inte tillräckligt beaktats och diskuterats i Sverige. Det finns

dock mycket som tyder på att insikten om svensk industris nyckelroll i denna för landet så viktiga fråga fått allt större utbredning. Det är därför knappast förmätet att hoppas att politiker och myndigheter i den framtida näringspolitiken kommer att ta tillbörlig hänsyn till de krav, som oundgängligen kommer att ställas på den svenska industrin.

Det har i debatten under de senaste åren väckts många förslag om att det gäller för ett litet industriland som Sverige att satsa på speciella nischer inom olika områden och att det skulle vara det enda som kunde lösa ett litet lands konkurrensproblem i den hårda globala konkurrens vi har och som vi säkert kommer att få leva med framöver. Det ligger naturligtvis en del i dylika tankegångar. Men en hel del av debatten har avslöjat inte så litet naivitet och bristande insikter om var huvudproblemet egentligen finns. Det är klart att alla företagare söker lönsamma nischer och helst utvecklar sin verksamhet inom dessa områden. Men man skall inte tro att man med kommittéer kan ersätta en aggressiv företagarganda och ett naturligt gynnsamt innovationsklimat. Man kan, som jag sagt, genom skatter och byråkratiskt trassel lätt förkväva dessa två viktiga faktorer, men man kan inte ersätta dem med aldrig så välvilliga byråkrater. Det är därför uppenbart att vi i allt väsentligt måste satsa på att de etablerade företagen blir konkurrenskraftiga.

Jag tycker nog också att man fått en något snedvriden debatt genom att allt för mycket fixera sig vid vissa utvecklingsländers konkurrenskraft på marknaden. För TeKo-in-

dustrin har dessa länder spelat en ominös roll, men i de flesta andra avseenden är rollen hitintills marginell. Jag tror det vore skadligt om vi alltför mycket betonade dessa länders framfart och blundade för det mycket större problemet, nämligen det faktum att ett litet land som Sverige med stort utrikeshandelsberoende trots allt måste förbli konkurrenskraftigt med alla de utvecklade industriländerna, både stora och små. Det är där vi, för huvuddelen av våra produkter, har att möta den avgörande konkurrensen. Vi har säkert resurser för detta både teknologiskt, ekonomiskt, personellt och i andra avseenden, bara vi inte i ovist nit sätter snubbelben för oss själva, vilket vi onekligen gjort under de senaste åren. Det finns dock en snabbt växande uppgivelse som är alarmrande. De hart när otroliga miljardrullningarna över statsbudgeten som understöd tycks förhäxa alltfler företag. Det blir allt färre företagsledningarna som kan tänka sig en rejäl investering utan att först anropa staten och söka säkerställa hjälp eller att inbjuda staten som meddelägare.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att Sverige i industriellt hänseende har vissa speciella svagheter som landet kommer att besvärans av och få leva med under den närmaste framtiden. Vi har också ett ganska

unik bytbalansproblem, som ställer alldeles speciella krav på den svenska industrins exportförmåga. Det är ändå rimligt att hoppas att vi i Sverige under de senaste fyra stagnationsåren kommit till insikt om att ett litet land har begränsade möjligheter att föra en helt egen ekonomisk politik, som väsentligt skiljer sig från den övriga industrivärldens. Hur vällovlig den svenska ekonomiska politiken i och för sig har varit, har den i allt väsentligt kommit till korta. Vi har inte kunnat hoppa över några svårigheter, utan vi har som alla andra till slut fått ta konsekvenserna av den världsekonomiska situationen.

Om vi i alla betydelsefulla instanser ordentligt lärt denna läxa, bör det ge förhoppningar om att vi framdeles får både en ekonomisk politik och en situation på arbetsmarknaden som gör att investeringsklimatet återställs, att innovationer befrämjas, att företagandena återställs. Detta är, tror jag, vad som behövs för att svensk industri skall återvinna den tidigare så klart dokumenterade internationella slagkraften. Klockan klämtar ingalunda för svensk industri. Den klämtar för delar av svensk industri, men det har den gjort ganska regelbundet sedan slutet av förra seklet.